ГЛАСНИК ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА, Књ. 18 (2025), стр. 79-94
REVIEW OF REGIONAL MUSEUM, Vol. 18 (2025), pp. 79-94

Проф. др Васиљ ЈОВОВИЋ
Филозофски факултет
Никшић

МАНАСТИРИ ПОЛИМЉА ИЗ ПЕРИОДА НЕМАЊИЋА У ЦРНОГОРСКОЈ ПЕРИОДИЦИ (1835−1941)

АПСТРАКТ: Велики број средњовјековних тема које су заступљене у периодици на простору данашње Црне Горе од 1835. до 1941. године односи се на текстове о старим црквама и манастирима. Простор Полимља је током средњег вијека био у склопу средњовјековне српске државе. У периоду Немањића постојала је јака и раширена црквена организација на том подручју о чему свједоче многобројне цркве и манастири. Предмет писања у црногорској периодици посматраног периода били су манастири из периода Немањића смјештени у Полимљу међу којима су најпознатији били: Ђурђеви ступови код Берана, Манастир Бања на Лиму, Милешево, Манастир Св. Петра и Павла код Бијелог Поља.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: манастири, црногорска периодика, средњи вијек, Немањићи, Полимље.

Област Полимља представља географску цјелину која обухвата слив Лима на територији данашње Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине. У српској средњовјековној држави Полимље је дуго времена чинило њену средишну област. У раном средњем вијеку територијални оквир формирања прве државе Срба обухватао је управо простор Полимља и Горњег Подриња. За вријеме владавине династије Властимировића у овом подручју је био најјачи политички и културни живот средњовјековне Рашке. За вријеме владавине Немањића поново ово

подручје добија на приоритету. Граде се бројне цркве и манастири као духовни, културни и привредни центри државе Немањића. Након смрти цара Уроша (1371) овим областима је завладао жупан Никола Алтомановић, а његово уклањање са историјске позорнице (1373) изазвало је крупне промјене у Полимљу. Горње Полимље је било под влашћу кнеза Лазара Хребељановића. Босански бан Тврткo Котроманић препустио је жупу Будимљу свом савезнику кнезу Лазару, а не Балшићима са којима је био у сукобу.[1] Полимље је било подијељено између босанских владара, херцеговачких Косача и српских деспота све до турског освајања у другој половини XV вијека. (Горње Полимље је пало под турску власт 1455. године.) Кроз Полимље су водили путеви из приморја у унутрашњост српских земаља.[2] У састав црногорске државе Полимље је ушло дијелом послије разграничења Црне Горе и Турске 1859. и 1878. године, а затим у Балканском рату 1912, када је ослобођен и берански крај. Након Првог свјетског рата улази у састав Краљевине СХС/Југославије (Зетска бановина).

Андрија П. Јовићевић је у периоду 1933−1939. године објавио серију прилога „Манастири у Црној Гори“ у *Зетском гласнику* у рубрици: Споменици наше старе славе и величине (описао је око 40 манастира).[3] У тексту стручног карактера Јовићевић је писао о

---

[1] Милош Благојевић, *Територија кнеза Лазара на Косову и Метохији*, Косово и Метохија – прошлост, садашњост и будућност, Београд 2007, 16–18; Синиша Мишић, *Градови и трговi Горњег Полимља у средњем веку (проблем деурбанизације и урбанизације)*, Милешевски записи 7 (2007), 119–125; *Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља* (С. Мишић), Београд 2010, 24–27.

[2] Из Дубровника су водила два главна пута у Полимље. Један је био Требиње–Билећа–Гацко–Чемерно–Тјентиште–Фоча, даље или уз Ћехотину преко Пљеваља или Дрином до Лима. Тај пут је био познат под именом *via Drine* или ређе *via Bosne*. Други пут је ишао преко Никшића и Језера, *via Jesera* или *via Anagasti*. Михаило Динић, *Дубровачка средњевековна каравански трговина*, ЈИЧ III, 1–4, Београд 1937, 125.

[3] *Зетски гласник* (Цетиње, 1931−1941) био је добро уређиван лист и имао је препознатљиву југословенску концепцију коју је задржао до краја 1941. године. У њему је редовно објављивана грађа Државног архива на Цетињу, коју је сређивао и објављивао Душан Вуксан, као и прилози из историје и етнографије, в. Сенка

Манастиру Бања на Лиму код Прибоја који се са Храмом Св. Николе помиње у Студеничком типику и који је од 1220. године био сједиште Дабарске епископије.[4] Јовићевић даје географски положај манастира (на десној обали Лима на једном повисоком брежуљку) и описује архитектонски изглед манастирске цркве коју је сазидао Стефан III Урош, праунук Немањин, у вријеме када је дабарски митрополит био Никола. Црква је дуга 24, а широка 11,5 метара. Састоји се од главне цркве (која је тробродна, као и црква у Светој Тројици), олтара и припрате. С десна и лијева има огромне стубове с пространим капителима и великим и широким колонама, на које се ослања високо кубе с осам великих двојних прозора. Уз десни стуб је архијерејски сто. Испред иконостаса је амвон са уклесаним двоглавим орлом, грбом Немањића. Припрата је једнобродна. Турци су Манастир запалили за вријеме Херцеговачког устанка (1875), а црква је поправљена по дозволи турског султана Абдул Хамида 1902. године, манастирским

Бабовић-Распоповић, *Културна политика у Зетској бановини*, Подгорица 2002, 165–166. Учитељ Андрија П. Јовићевић (1870–1939) био је један од најугледнијих и најобразованијих црногорских просвјетних радника и један од наших најплоднијих стваралаца на пољу етнологије. Из његовог неуморног сакупљачког рада и научно-истраживачке активности резултирао је велики број штампаних радова, чиме је задужио више научних дисциплина, првенствено етнологију, антропогеографију, историју и филологију. Касније познанство са Јованом Цвијићем биће од пресудног утицаја на његово правилно схватање друштвених појава и процеса, као и за даљу научну усмјереност. Био је сарадник ЈАЗУ у Загребу (од 1903) и САНУ у Београду (од 1909). У публикацијама „Српски етнографски зборник“ Српске академије наука у Београду и „Зборнику за живот и обичаје Јужних Словена“ ЈАЗУ у Загребу, Јовићевић је објавио око 1800 страница штампаног текста. Своје радове Јовићевић је објављивао и у едицији „Насеља српских земаља“. У периоду од 1909. до 1926. објавио је шест монографија са 1460 страна штампаног текста. Јовићевић је био и сарадник познате едиције Љубомира Стојановића „Стари српски записи и натписи“, в. Ристо Драгићевић, *Андрија П. Јовићевић, Ин мемориам*, Записи, XXII-3 (1939), 190; П. Радусиновић, *Учитељ – истакнути истраживач Црне Горе – Огледи*, Билтен Завода за унапређивање школства СР Црне Горе, Титоград 1964, 126; Д. Мартиновић, *Андрија П. Јовићевић – живот и рад*, Зборник радова поводом педесетогодишњице смрти Андрије П. Јовићевића, Цетиње 1989, 15.

[4] Марија Јанковић, *Епископије Српске цркве 1220. године*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, САНУ, VII-1, Београд 1979, 83.

трошком и прилозима народа, док је настојатељ био архимандрит Гедеон Марић. У вријеме када је обилазио Манастир, Јовићевић је видио да су сачуване само фреска ктитора са сликом манастира у руци, фреска Св. Николе у величини већој од природне и у припрати на сјеверном зиду фреске на којима је насликан читав ред митрополита и патријараха, који се наводе као ктитори овог храма и међу којима се разабирају митрополит новобрдски Дионисије и патријарси Масарије и Антоније. Такође, Јовићевић наводи и натписе који се налазе у цркви (три натписа у малтеру знатно оштећена) и на основу једнога записа констатује да је храм био опустошен од „безбожних бабуна", па га је Стефан III Урош поново обновио. Јовићевић истиче да се манастир налазио на западној граници православља према јеретичкој Босни и на војничком путу, који је водио из Босне у Србију, те је често нападан, пљачкан и пустошен од упада јеретичких Босанаца у Србију, па је због тога падао у биједу и остајао пуст. Аутор наводи и да су овдје нађени гробови српске властеле, међу њима и гроб Ватославе, мајке Николе Алтомановића, која је умрла у вријеме цара Уроша. Манастир се спомиње у дубровачким књигама из 1395. и 1401. године, када је овдје била караванска станица. Јовићевић наводи да у цркви нема старина, као и да је у манастиру одавно постојала школа, која је радила и у вријеме кад је он обилазио манастир. Код манастира се одржавају народни сабори о Св. Илији, Св. Јовану (24. јуна) и о Петровдану. Изнад цркве се налазе два љековита извора, а бањска сезона обично траје од јула до краја септембра.[5]

[5] Андрија Јовићевић, *Манастир Бања на Лиму*, Зетски гласник, 746 (1938), 2; 748 (1938), 3. Војска босанског бана Стефана II Котроманића упала је и опустошила Манастир Светог Николе у жупи Дабар. На овом подручју млади краљ Душан борио се против безбожних и поганих бабуна и тешко поразио босанског бана, који је једва спасао главу. Храм су обновили краљ Стефан Дечански и дабарски епископ Никола III (у питању је постојећа црква Светог Николе), што знамо на основу записа студеничког игумана Николе и ктиторског натписа краља Стефана Дечанског који се налази на каменом надвратнику у Манастиру Бањи (из 1329. године). О обнови манастирске цркве говоре и фреске у њеном јужном дијелу, на којима је Стефан Дечански са сином Душаном приказан као ктитор, в. Мирјана Шакота, *Прилози познавању манастира Бање код Прибоја*, Саопштења IX, Београд 1970, 23–25, 28–30; Војислав Јовановић, О *једном ктиторском натпису у манастиру Бањи*, Зограф 4, Београд 1972, 27–34; Владимир Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 250–

Андрија Јовићевић је писао и о Манастиру Ђурђеви ступови код Берана. При Цркви Св. Ђорђа било је сједиште Будимаљске епархије, коју је основао Свети Сава 1219. године, а која је трајала до XVII вијека.[6] Манастир је основао жупан Стефан Првослав који је умро негдје између 1210. и 1219. године, послије Симеуновог светитељског објављивања, а прије стварања архиепископије, односно нових епископских сједишта.[7] Јовићевић, користећи књиге Василија Марковића, „Православно монаштво и манастири у средњовјековној Србији"; Љубомира Стојановића, „Записи и натписи" и „Народну енциклопедију Срба, Хрвата и Словенаца", наводи да је манастир подигнут са лијеве стране ријеке Лима, у Лимској долини, на око пола сата удаљености од Берана. Дајући његов архитектонски изглед, напомиње да се у манастирској цркви уз десни зид налази архијерејски сто и до њега при зиду гроб оснивача овог светог храма, жупана Првослава. Јовићевић истиче да је манастир основао жупан Првослав, син великог жупана Тихомира, синовац Стефана Немање, који је умро око 1220. године и сахрањен у цркви у гробу који је подигао још за живота. Изнад гроба на малтеру постоји натпис који то потврђује. За Првослава каже да је имао двор на десној обали Лима, на једном кршевитом хумку који се данас зове Градац и на коме се познају трагови града. У манастиру је била смјештена прва епископска столица Будимаљске епархије.[8]

251; Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 91. У Манастиру Бањи код Прибоја сахрањена је Ватослава (прије 1371), мајка жупана Николе Алтомановића, а плочу над њеним гробом поставио је сам жупан, из чега се види да је Полимље чинило средишњи дио Николине државе, као и да су чланови породице Војиновић били ктитори једне или обје мале цркве уз главни храм Св. Николе, в. Гордана Томовић, *Морфологија ћириличких натписа на Балкану,* Београд 1974, 75, бр. 60; Мирјана Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981, 17; Светлана Пејић, *Свети Никола Дабарски*, Београд 2009, 106.

[6] *Историја Црне Горе*, Титоград 1970, II-1, 148. (В. Корać).

[7] Срђан Пириватрић, *О Стефану Првославу, ктитору цркве светог Георгија у Будимљи,* Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија, Беране–Београд 2011, 66.

[8] Андрија Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, Зетски гласник, 822 (1940), 2; 824 (1940), 2. О старом граду Будимљу, чије се рушевине налазе у близини Берана, објављен је 1938. године текст публицистичког карактера. Истиче се да је овај град у средњем вијеку био центар Беранске котлине и великог дијела плодног Полимља. Наглашава се да Будимље као град датира још од првих Немањића, да је био епи-

Јовићевић уочава да је ова једнобродна црква несразмијерно дужа него шира. Дуга је споља 27–28 метара, а ширина јој је неједнака од 6 до 9 метара. Има три дијела: цркву са олтаром, средњу и предњу припрату. Звоник надвисује кубе и са његове обје стране подигнуте су куле са отворима за одбрану. У вријеме када је Јовићевић обилазио храм, од старог живописа је мало остало: остаци живописа на олтарској апсиди, неке шаре изнад гроба са оштећеним натписом изнад вијенца између цркве и средње припрате на унутрашњој страни, на уском појасу на своду и фасадама средње припрате и на западној страни колоне, која држи звоник. Првобитна Првославова црква је захватала данашњу праву цркву са кубетом и гробом оснивача, док су стражњу припрату са звоником и кулама саградили, по Јовићевићу, Кучи и Васојевићи у славу неке побједе на планини Јелици, близу Чачка, коју су под управом војводе Радоње Дрекаловића и као савезници аустријски, извојевали над Турцима око 1737. године. Манастир је више пута пљачкан, паљен и рушен од стране Турака. Био је зборно мјесто Васојевића, уз њега је постојала школа и вршио је видну културно-просвјетну и националну улогу у народу. Јовићевић од старина у манастиру није нашао ништа, сем једног малог звона, које је приложила Даринка, жена кнеза Данила Петровића, и један велики крст филигранске израде са утиснутим дрветом на коме су необично вјешто изрезане малене слике које представљају разне сцене из Христовог и Богородичиног живота.[9]

Лимска долина, широка и пространа, заталасаних брегова, обрасла шумом, веома плодна и пуна воде, била је густо насељена. У њој су српски владари, истиче Јовићевић, градили многе манастире, махом владарске задужбине. Према народном предању, у Лимској долини је било преко 40 манастира и цркава.[10] Од њих се истичу они из доба Немањића: Бања код Прибоја, Милешево (народно Милешевци) и Ђурђеви ступови код Берана. Јовићевић је видио темеље разрушених

скопско и митрополитско сједиште са Манастиром Ђурђеви ступови, и да је једно вријеме био под управом Балшића, в. *Будимље*, Зетски гласник, 751 (1938), 3.

[9] А. Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, 822 (1940), 2; 824 (1940), 2.

[10] Традиција зна за 70 манастира у Полимљу, од Гусиња до ушћа Лима у Дрину, в. Стојан Новаковић, *Никољ Пазар и Бихор град, Прилог к српској географији,* Годишњица Николе Чупића IV, Београд 1882, 326.

манастира: Св. Ђорђа изнад Бање, с лијеве стране Лима у Ораховици (Мажићима), гдје је била прва Дабарска епископска столица; Пустиња код Пријепоља; Павловица испод планине Јадовника; разрушених манастиришта: код Добракова Давидовица, задужбина Дмитра (монаха Давида, по коме је и добила име), сина великог жупана Вукана; Мили код Бродарева; Св. Петра и Павла које је било претворено у џамију у Бијелом Пољу; Мајсторовина изнад Бијелог Поља; Шудикова у Будимљу и др. Јовићевић наводи да се у Давидовици налази гроб Вратка, можда Југа Богдана, ктиторовог унука.[11]

За Манастир Св. Петра и Павла, Јовићевић каже да га је подигао Немањин брат, велики хумски кнез Мирослав. Њега су Бугари 1258. године опљачкали и опустошили. Турци су га у XVII вијеку претворили у џамију. Такође, и Манастир Шудиково су попалили и опљачкали Турци 1738. године из освете што су Срби помагали Аустријанцима у борби против Турака. У Манастиру Шудикова су написане многе књиге, као минеј 1573, псалтир 1592. и молебник 1602. године. У Шудикову је прије 1712. године била школа.[12]

---

[11] А. Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, 822 (1940), 2; 824 (1940), 2. Жупан Димитрије био је унук Немањин и син Вукана Немањића (*Dimitrius de Volko*), који је подигао цркву у Бродареву – Давидовицу. У цркви су сахрањени, поред ктитора, највјероватније и познати потомци жупана Димитрија, син Владислав и унуци Радослав и Вратко, в. Мирјана Љубинковић, *Археолошка ископавања у Давидовици,* Саопштења IV, Београд 1961, 117–120. Жупан Димитрије је у одмаклим годинама обукао монашку ризу, узео име Давид, и своја знатна средства уложио у цркву и пут за Јерусалим у посјету Христовом гробу. Жупан је имао депозит у Дубровнику од 2.300 перпера, што указују да је био богат човјек, високог рода са великим повјерењем у Дубровнику, в. Гордана Томовић, *Жупа Љубовиђа*, Краљ Владислав и Србија XIII века, Београд 2003, 48–49. Десетак километара сјевернијe од Бијелог Поља, на заравни изнад ушћа Бистрице у Лим, налази се Црква Богородице Бистричке (или Вољевац). Црква је завршена у доба Стефана Немање, а сматра се да је подигнута у раздобљу од 1186. до 1196. године. Постоји и претпоставка да је црква постојала прије Немање, в. Милка Чанак-Медић, *Архитектура Немањиног доба II. Цркве у Полимљу и на Приморју*, Београд 1989*,* 35.

[12] А. Јовићевић, *Ђурђеви Ступови код Берана*, 822 (1940), 2; 824 (1940), 2. У Манастиру Св. Петра и Павла било је сједиште Хумске епископије, која је вјероватно у периоду од 1333. до 1343. године престала постојати, в. М. Јанковић, *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку,* Београд 1986*,* 40; Синиша Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 129. Манастир Шудикова, на десној обали

Јовићевићеви записи о Манастиру Бања код Прибоја и Ђурђевим ступовима код Берана и осталим црквама и манастирима Полимља драгоцјени су јер нам дају описе манастирских цркава у вријеме док их је он обилазио (почетком XX вијека), стање у коме су се налазиле, њихову очуваност, сачувани фрескопис, сачуване натписе, старине које су се у њима чувале и др. Он истиче да су у овим манастирима била сједишта епископија. Археолог Ђорђе Стратимировић (1858–1936) наводи да су, чим је била постигнута самосталност Српске цркве, краљ Стефан Првовјенчани (1196–1227) и Свети Сава (1174–1236) основали, уз стару епископију Рашку, још седам нових епископија. Архиепископска столица била је у Жичи (послије у Пећи). Стратимировић набраја осам православних епископија: 1. Зетска, са столицом на Превлаци; 2. Хумска, са столицом у Стону; 3. Хвостанска, са столицом у Пећи; 4. Будимљанска; 5. Рашка; 6. Топличка; 7. Моравичка и 8. Дабарска, са столицом у Манастиру Бањи.[13]

Лима, на падинама Тифранске клисуре, удаљен два километра од Берана, са црквом посвећеној Ваведењу Богородице; први је почео археолошки истраживати Душан Вуксан, тадашњи директор гимназије у Беранама, 1923. године; о Манастиру Шудикова и другим манастирима у Горњем Полимљу детаљније в. Маријан Премовић, *Жупа Будимља у средњем вијеку*, Цетиње 2012, 128–132. О остацима Манастира Урошевица, са црквом посвећеној Св. Арханђелу, манастирском комплексу Ћелије у Калудри са црквом посвећеној Св. Луки, цркви у Будимљи у мјесту Градац, манастирском комплексу у селу Кошутиће код Андријевице – Намастир, види детаљније М. Премовић, *Жупа Будимља*, 132–146.

[13] Ђорђе Стратимировић, *Оснивања Епископије Зетске*, Шематизам православне епархије бококоторско-дубровачке, Дубровник 1897, 37. У нашој историографској науци изнијета су различита мишљења о укупном броју епископија које је Сава установио 1220. године. Она су углавном подијељена по питању да ли су и Липљанска и Призренска епископија, или само Призренска биле у саставу Српске цркве у вријеме њеног формирања. Осим тога, постоје и различита гледишта о броју старих катедри које је наследила домаћа архиепископија. Епископије су носиле називе по областима (жупама) гдје им је било сједиште катедралног храма. У Полимљу су се налазила сједишта три старе српске епископије: Св. Ђорђе – Ђурђеви ступови у Будимљи, Св. Никола у Дабру, у мјесту Бања код Прибоја, и од друге половине XIII вијека Црква Св. апостола Петра и Павла у Бијелом Пољу. Ова јака црквена организација са три епископије показује да је читаво Полимље у средњем вијеку било премрежено српском црквеном организацијом, в. М. Јанковић, *Епископије Српске цркве 1220. године*, 78, 172, 176–178. Сима Ћирковић наводи да је Српска архиепископија била ор-

У тексту публицистичког карактера обрађен је Манастир Заступ, чије су се развалине налазиле између Пријепоља и Бијелог Поља. Аутор наводи да су манастир подигли Немањићи и да је у историји наше средњовјековне прошлости играо видну улогу, као и да су остаци записа Манастира Заступа нађени у Манастиру Никољцу у Бијелом Пољу.[14]

О подручју Полимља, осим као о јаком духовном и политичком центру, писало се и као о културном жаришту српске средњовјековне државе. У једном тексту писано је о старим рукописним књигама. Димитрије Ђуровић описао је у *Записима* један псалтир, који је нашао у Пећарској код Бијелог Поља. Ђуровић га је датирао на прелазу XIII у XIV вијек. Писан је на пергаменту, полууставним писмом и са српском рецензијом. Рукопис није потпун, нема ни почетка ни свршетка, доста је листова испало и у средини. Ђуровић је избројао 87 листова, величине 19 са 12 центиметара, са по 20 редака на страни. Проучавајући палеографске, језичке и правописне особине, Ђуровић сматра да је псалтир дјело Полимске школе.[15]

Стари српски манастири обрађени су и у оквиру јубилеја. Један од таквих текстова је и текст о јубилеју седамсто година Манастира Милешеве.[16] У тексту публицистичког карактера, поводом седамстогодишњице Манастира Милешеве, аутор наводи да се манастир налази покрај ријеке Милешевке, притоке Лима, недалеко од Пријепоља, да је у његовој близини стари град Милешевац из времена херцега Стефана Косаче; да је манастир подигао српски краљ Владислав 1234. године (тачно прије 700 година, 6. јуна на Спасовдан) и посветио манастирску цркву Вазнесењу Господњем. Аутор истиче да је Владислав подигао манастир кајући се за учињене увреде према свом стрицу Сави Немањићу, као и због свађе са својим братом Радославом.

ганизована у једанаест епархија. Три епископије: Рашка, Липљанска и Призренска, биле су старе епископије, док су Хумска, Зетска, Жичка, Хвостанска, Будимљанска, Дабарска, Моравичка и Топличка нове епископије; в. Сима Ћирковић, *Православна српска црква у средњовековној српској држави*, Споменица о 750-годишњици аутокефалности, Београд 1969, 39.

[14] В. Вуковић, *На развалинама манастира Заступа*, Зетски гласник, 96 (1934), 3.

[15] Димитрије Ђуровић, *Пећарски псалтир и Полимска школа*, Записи, XIII-4 (1935), 317–318.

[16] Љ. И., *Милешево*, Зетски гласник, 45 (1935), 1.

Одмах послије подизања, манастир је постао центар средњовјековне црквене књижевности и у њему је већ око 1263. године написана књига „Пролог“.[17] Аутор наглашава да су за Манастир Милешеву везани многи историјски догађаји који су од велике важности за нашу средњовјековну историју. У манастиру је лежало тијело Светог Саве; на његовом гробу крунисао се за краља Босне и Србије 1377. године босански владар Твртко I; херцег Стефан Вукчић Косача узео је назив „херцегом од Светог Саве“. Причајући о црквеној организацији аутор наводи да је у Милешеви у XV вијеку била митрополија, да је Милешевска митрополија пренесена из Манастира Бање код Прибоја, гдје је од 1219. године била Дабарска епископија, коју је основао Сава Немањић. На крају аутор истиче љепоту фресака, лик Светог Саве у природној величини, лик краља Владислава, слику анђела на Христовом гробу, који показује васкрсење Божјег сина.[18]

---

[17] Љ. И., *Милешево*, 45 (1935), 1; Није сачувана оснивачка повеља нити натпис о подизању манастира. Анализа Владислављевих портрета у Милешеви указују на то да је манастир основан у вријеме када је био принц и није био претендент на краљевски престо. Да је Стефан Владислав ктитор, потврђују нам и многи родослови и љетописи. Детаљније видјети више: Сретен Петковић, *Настанак Милешеве*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 5–7. Владислав је, вјероватно као управник једне области на Лиму, негдје око 1225. године подигао Манастир Милешеву, чија је црква као и Жича, била посвећена Христовом вазнесењу, в. *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 394. (В. Ј. Ђурић). Град Милешевац био је утврђење Манастира Милешеве, смјештен на врху литице, на улазу у клисуру ријеке Милешевске, удаљен два километра југоисточно од Манастира Милешеве. Постоји мишљење да је Милешевац саградио жупан Никола Алтомановић, в. Душан Спасић, *Средњовековни утврђени градови средњег Полимља,* Милешевски записи 2, Пријепоље 1997, 51; *Лексикон градова и трговa средњовековних српских земаља – према писаним изворима,* 180 (Е. Миљковић).

[18] Љ. И., *Милешево*, 45 (1935), 1. Крунисање Твртка I Котроманића је обављено 26. октобра 1377. године у Манастиру Милешева, када се Твртко прогласио за „краља Србљем, Босни и Поморју и Западним странам“, в. Никола Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Београд 1948, 79–82; *Историја српског народа II,* Београд 1982, 7 (Д. Богдановић); Сима Ћирковић, *Сугуби венац*, Работници, војници, духовници, Београд 1997, 277–305; Исти, *Милешева и Босна*, Милешева у историји српског народа, Београд 1987, 146–147; Михаило Динић, *О крунисању Твртка I за краља*. Из српске историје средњега века, (ур. Сима Ћирковић и Властимир Ђокић), Београд 2003, 305–314; Милош Благојевић, *Српска државност*

За Манастир Милешеву неизоставно је везано име Светога Саве. Највећи број текстова у којима су обрађене историјске личности, у часописима који су излазили на простору данашње Црне Горе, од појаве првог часописа *Грлице* 1835. до почетка Другог свјетског рата 1941. године, посвећен је управо Светом Сави. Заједничко свим текстовима је истицање значаја Светог Саве за српски народ и српску државу. На страницама овдашње периодике вођена је чак и расправа да ли је Свети Сава спаљен или није. На ту тему написано је више чланака.[19] У једном од њих каже се да Свети Сава није спаљен већ да су му мошти склоњене из Манастира Милешеве у Манастир Довољу у Затарју, а да су затим чуване у једној пећини близу истог манастира, одакле су пренесене у Манастир Морачу, али не под именом Светог Саве, већ под именом Светог Арсенија, његовог ученика, и да се данас налазе у Манастиру Ждребаонику.[20] У текстовима је детаљно описан живот и дјелатност Светог Саве, од његовог рођења (1174), бјекства на Свету Гору, монашења, преко обнављања Манастира Хиландара (заједно са његовим оцем – Стефаном Немањом, монахом Симеоном), писања манастирских типика, књижевног рада, издејствовања аутокефалности Српске православне цркве и њеног организовања у српским земљама. У текстовима се наглашава: ако је српску државничку мисао Немањићке династије створио Стефан Немања и својом енергичном вољом сјединио расцјепкана српска племена, онда ју је интелектуално створио Сава Немањић, који је, везујући Цркву за државу, осигурао српску државну мисао и створио народну традицију.[21] Сава Немањић је, стварајући једну народну црквену хијерархију и народну црквену организацију, дао српском народу један ред људи, који је посветио сву своју активност подизању народа у националном и просвјетном по-

у средњем веку, Београд 1911, 291–292.

[19] М., *Св. Сава није спаљен већ се налази у ман. Ждребаонику!*, Слободна мисао, 52 (1930), 1; Н. Јововић, *Историја и предање, О св. Сави и св. Арсенију*, Слободна мисао, 8 (1931), 4.

[20] М., *Св. Сава није спаљен,* 1; Марко Драговић, *Свети Сава није спаљен*, Пожаревац 1930.

[21] *Раско Немањић – Свети Сава*, Зетски гласник, 8 (1934), 1; *Свети Сава, Живот и рад*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, 1–3 (1935), 1–4; Љ. И., *Милешево,* 45 (1935), 1.

гледу, те су кроз цио средњи вијек, па и касније, свештенство и манастири били носиоци духовне културе и народне просвјете.[22] У једном тексту писаном поводом јубилеја седамсто година од преноса његових моштију 1236. године у Манастир Милешева наводе се сљедеће ријечи српског патријарха Варнаве: „Свети Сава нас је провео кроз све мрачне и тешке невоље од доба Немањићске државе од доба њихове моћи и славе, па кроз вјекове до данашњег дана. Толико вјекова напајао је дух Светог Саве све крајеве и сав наш народ. Његов дух надмашио је све владаре из доба Немањића и доцније".[23]

Манастир Милешева описан је и у оквиру каноничних визитација помијесних епископа. Такво једно саопштење са каноничне визитације херцеговачко-захумског митрополита Серафима (1827–1903) изашло је у *Шематизму* њихове митрополије, а *Нова Зета* га у цјелости преноси.[24] У њему је описан Манастир Милешева са црквом Вазнесења Христовог, задужбином српског краља Владислава, у којој су почивале мошти Светог Саве до 1595. године, када је манастир порушен и спаљен. Кров са манастирске цркве налази се у великој џамији у Пљевљима, као и два велика свијећњака. Манастирска црква је обновљена 1868. године.[25] Манастир Свете Тројице код Пљеваља по предању су

[22] *Раско Немањић – Свети Сава*, 8 (1934), 1.

[23] *Слава Милешева*, Зетски гласник, 46 (1935), 1.

[24] *Из Херцеговине*, Нова Зета, II (1890), 221–225.

[25] *Из Херцеговине*, II (1890), 222. Сава Немањић се упокојио 14. јануара 1236. године у бугарској престоници Трнову, а сахрањен је у најугледнијем трновском храму Четрнаест мученика. Глас о смрти Светог Саве значио је почетак припрема за подизање гробнице у спољњој припрати Милешеве. Краљ Владисав је сљедеће, 1237. године лично дошао у Трново и успио да се договори са тастом Јованом II Асеном око преноса моштију Светог Саве у Србију. За српску државу то је био догађај од прворазредне важности. Савини биографи Доментијан и Теодосије пишу да су послије дужих преговора, а уз највеће државне почасти, мошти Светог Саве пренијете из Трнова у Србију и сахрањене у Манастиру Милешеви. О Светом Сави постоји обимна литература, в. Сима Ћирковић, *Проблеми биографије светог Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд 1979, 7–12; *Историја српског народа I,* 312–313, 339 (Д. Богдановић); *Милешева у историји српског народа*, Београд 1987, 121–134; *Зборник радова са међународног научног скупа Свети Сава у српској историји и традицији*, Београд 1998, 251–265; Драгиша Милосављевић, *Изгубљена ризница манастира Милешеве*, Београд 2010, 16–17.

градили Немањићи и у њему се налазе ћивот и штап Светога Саве.[26]

Сви нам ови текстови указују на јак култ и утицај оснивача Српске православне цркве – Саве Немањића у Црној Гори за вријеме Петровића Његоша, што је настављено и у међуратном периоду. Идентификовање Цркве и државе у доба Немањића, главни је узрок што се у једном дијелу нашег народа очувала кроз све касније вјекове свијест о слободној народној држави.[27] Протојерej Јован Липовац, каснији митрополит Црногорско-приморски (1940–1945) и потоњи свештеномученик, наводи и Савине заслуге за српски народ: „Он је оснивач српске народне цркве, творац српског национализма, он је свим срцем и свом душом својом љубио свој народ, ..., ускоро послије смрти српска црква прогласила га је за светитеља“.[28] У једном публицистичком тексту у *Зетском гласнику* каже се да је: „Савино дјело не само преживјело његово покољење, него и државу, у којој је ово постало и која је помогла да се оно створи“.[29] О ликовним приказима Светог Саве написан је стручни прегледни текст у *Гласнику Народног универзитета Боке Которске*.[30] Аутор истиче да ниједна знаменита личност у нашој историји није више сликана од Светог Саве. Најстарији до данас сачувани лик Светог Саве, наводи аутор, јесте фреска која се налази на источном зиду нартекса цркве Манастира Милешева. Портрет Светог Саве је у пуној величини, на којем он десном руком благосиља, а у лијевој руци држи јеванђеље.[31] У часопису *Пастир* објављен је говор ректора Це-

---

[26] *Из Херцеговине*, Нова Зета, II (1890), 222.

[27] *Свети Сава, Живот и рад*, 1–3 (1935), 2; Милош Благојевић, *Архиепископ Сава – вожд отачаства*, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 109.

[28] Јован Липовац, *Свети Сава*, Глас Боке, 110 (1935), 1–2; *Историја српског народа*, I, 308, 310 (Б. Ферјанчић).

[29] *Свети Сава*, Зетски гласник, 8/1936, бр. 8, 1.

[30] Ш., *Слике св. Саве*, Гласник Народног универзитета Боке Которске, 1–3 (1935), 6–7.

[31] *Исто*, 6; Лик Светог Саве ријетко је сликан као самосталан портрет, далеко чешће је сликан у композицијама које тумаче различиту тематику, а најчешће уз Симеона Немању; о портретима Светог Саве в. Десанка Милошевић, *Иконографија светога Саве у средњем веку*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Београд 1979, 279–318.

тињске богословије протојереја Михаила Вујисића, одржан у Народном позоришту на Цетињу 27. јануара 1939. године на прослави Светог Саве.[32] У тексту се истиче да је Сава Немањић прво створио Српску православну цркву и да је то његово прво и основно дјело. Наводи се да је „тај акт био од највећег замашаја за даљу историју Срба, њихов опстанак и крајњи тријумф".[33] Тим чином Српска православна црква временом је добила чисто национална обиљежја: „Цркве и манастири постадоше бедеми православља и народности српске, гдје се вјерске и националне светиње очуваше у пуном сјају и моћи".[34] Овако велики број текстова посвећен Светом Сави свједочи да су Свети Сава и светосавље били опсесивна тема црногорске публицистике и периодике посматраног периода. Највећи број текстова који се односи на средњовјековне теме посвећен је управо Светом Сави. Сви текстови свједоче о снажној развијености култа Светог Саве на простору данашње Црне Горе. У текстовима је нарочито истакнута улога Светог Саве као првог српског просветитеља и духовног оца српске историје. Светосавље је током вјекова постајало богата ризница народног искуства и на свој начин схваћених хришћанских поука, без обзира на њихово поријекло из Светог писма или текстова житија.[35]

Велики број текстова у периодици која је излазила на простору данашње Црне Горе у периоду од 1835. до 1941. године, који се односе на период владавине Немањића, указују на јаку традицију ове српске средњовјековне династије у јавности Црне Горе у периоду владавине Петровића Његоша, као и у периоду између два свјетска рата. Током своје владавине, владари из светородне династије Петровић Његош су баштинили српску државну идеју темељену у великој мјери на средњовјековној српској држави, поготово на традицији светородне династије Немањића. Она није проистекла из њихових личних интереса у вођењу спољне политике, већ је та идеја била дубоко усађена у национални и духовни живот становника Црне Горе и крајева у њеном

[32] М. Вујисић, *Свети Сава као симбол српског народа*, Пастир, 1 (1939), 2–7.

[33] *Исто*, 2.

[34] *Исто*, 3.

[35] Иван Божић, *Свети Сава у предању*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, САНУ, VII-1, Београд 1979, 395.

окружењу. То се у великој мјери очитавало и у писању у периодици у наређеном периоду, односећи се поготово на српске средњовјековне цркве и манастире, који су били центри, духовног, културног и привредног живота за вријеме Немањића и у каснијим периодима.

Asst. Prof. Vasilj JOVOVIC, PhD

MONASTERIES OF THE POLIMLJE REGION FROM THE NEMANJIĆ PERIOD IN MONTENEGRIN PERIODICALS (1835-1941)

SUMMARY

A large number of texts in periodicals published in the territory of present-day Montenegro between 1835 and 1941 concern the period of Nemanći rule in the Polimlje region. Authors wrote about the churches and monasteries built by the Nemanjićs in Polimlje (Đurđevi Stupovi near Berane, Saints Peter and Paul near Bijelo Polje, the Banja Monastery near Priboj, Mileševa near Prijepolje, and others). The articles provided descriptions of these churches and monasteries, their history, the condition they were in, their state of preservation, surviving frescoes, extant inscriptions, manuscript books, relics, and other antiquities kept within them. It is emphasized that the monasteries of Polimlje were centers of spiritual, cultural, and economic life during the Nemanjić era, and that some of them served as episcopal seats. A significant number of texts are dedicated to Saint Sava. All of this points to a strong tradition of the medieval Serbian Nemanjić dynasty within the public sphere of Montenegro during both the reign of the Petrović-Njegoš dynasty and the interwar period.Throughout their rule, the sovereigns of the holy Petrović-Njegoš dynasty inherited the Serbian state idea, which was largely grounded in the medieval Serbian state—especially on the tradition of the holy Nemanjić dynasty; this idea did not stem from their personal foreign policy interests, but was instead deeply embedded in the national and spiritual life of the inhabitants of Montenegro and its surrounding regions.

KEYWORDS: monasteries, Montenegrin periodicals, Middle Ages, Nemanjićs, Polimlje.